

«Şalar şasy» Pehlewiniň beýgelişiniň we ýykylyşynyň nyşany: Haý-haýly Persepolis seremoniýasy

Category: Ertekiler, Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 24 январа, 2025

"Şalar şasy" Pehlewiniň beýgelişiniň we ýykylyşynyň nyşany: Haý-haýly Persepolis seremoniýasy «ŞALAR ŞASY» PEHLEWINIŇ BEÝGELIŞINIŇ WE ÝYKYLÝŞYNYŇ NYŞANY: HAÝ-HAÝLY PERSEPOLIS SEREMONIÝASY

2021-nji ýylyň 16-njy ýanwarynda Muhammet Ryza şa Pehlewiniň tagtyny-täjini taşlap sürgüne gidenine kyrk iki ýyl dolýar.

Ýatlatma babyndan Eýran şasy Muhammet Ryza Pehlewi we onuň agalygy hakynda gysgaça maglumat bereliň:

1919-njy ýylyň 26-njy oktýabrynda Tähranda doguldy. Müsüriň

paýtagty Kairde sürgünde ýaşap ýörkä 1980-nji ýylyň 27-nji iýulynda aradan çykdy.

1941-1979-njy ýyllar aralygynda otuz sekiz ýyllap ýurduny demir ýumruk bilen dolandyrdy. Amerikanlara arkalanyp berkiden häkimiýetini «agalarynyň» aýdan-diýenlerine ugurdaş – yzagalak daşary syýasaty ýöretdi.

Çendenaşa pars milletçisi bolandygy sebäpli birmahalky pers imperatorlary ýaly Ýakyn Gündogara, aýratynam Pars aýlagynyň ýurtlary saýylýan Yraga, Kuweýte, Bahreýne, Birleşen Arap Emirliklerine, Saud Arabystanyna, Omana, Ýemene höküm etmegiň kül-külündedi.

Şeýle-de Siriýanyň, Liwanyň, Azerbaýjanyň, Täjigistanyň, Päkistanyň, Owganystanyň, Hindistanyň şaýy gatlaklarynyň üsti bilen öz agzyna gulak asýan regionlary döretmegiň tagallasyny edýärdi.

1967-nji ýylyň 30-njy oktýabrynda özüni «Şahynşah» («Şalaryň şasy»), aýaly Farah Dibany-da «Şahbanu» (melike) yglan edip, täç geýme dabarasyny geçirdi.

Şol döwürde döwlet apparaty harby we raýat býurokratiýasy bilen halk arasynda ulanmak maksady bilen «Saýeh-e Hoda» («Allanyň ýer ýüzündäki saýasy») titulyň ýaýramagy üçin dürli resmi şuweleňleri we jemgyýetçilik çärelerini gurnady. Nobat bu «şalar şasynyň» adyny titulyňy dosta-duşmana yglan edip kanunlaşdyрма meselesine gelipdi. Pehlewiniň höwes edýän hökümdary Ahamenitler imperiýasynyň gurujysy Beýik Kirdi (Kiros, Kuruş).

Kiriň mysalynda pers hökümdarlaryna mynasyp ýagdaýda at-owazaly dabaraly çäre geçirmegi meýilleşdirýärdi.

Ol bu pursaty dört ýyldan soň tutubildi. Pers imperiýasynyň gurulyşynyň 2500-nji ýyly 1971-nji ýylyň 12-nji oktýabryna düşýärdi.

Birnäçe ýyl öňünden buýruk berşi ýaly: «Pers-eýran şalarynyň 2500-nji ýubileý ýylyny bellemek dabaralary» gurnalmarydy.

Şu mynasybetli hem öz şalygyna (imperator tutulyna) taryhy kanunalaýyklyk gazandyryp biljekdi hem-de dünýäniň ähli ýurdundan diýen ýaly döwlet ýolbaşçylaryndan (prezident, hökümdar, patyşa we ş.m.) ýokardadygyny subut edip biljekdi.

Şanyň pikirine görä Eýran «global güýç» bolma ýolunda gülläp ösýärdi. Modernleşme we ýaraglanma syýasatyna üns berildi. Birtopar sosial-ykdysady we syýasy reformalary öz içine alýan «Ak ynkylap» maksatnamasyny zorluk bilen durmuşa geçirdi.

Aslynda bu reforma hereketi modern kapitalistik önümçiligiň we bazar ykdysadyýetiniň öňüne böwet bolýan feodal gurluşy üýtgetmek üçin ädilen ädimlerdi.

Uly kapital synpynyň peýdasyna bolan bu hemleler «Bazaari» diýilýän tradision söwdagär synpy bilen häkimiýetiň arasyna tow düşürdi.

Şa maşgalasynyň we dolandyryş aparatynyň eden-etdilikleri, korrupsiýa ýetjek derejesine ýetipdi. Elhençlik ýagdyrýan SAVAK gizlin gullugynyň üsti bilen girizilýän gadagançylyklaryň, gysyşlaryň, zulumlaryň öňi-ardy görünmeýärdi.

Şaha garaşly «Rastahiz» («Direliş») partiýasyndan başga ähli syýasy partiýalaryň işi gadagan edildi. «Bir diktator, bir partiýa, aşa isripçilik we korrupsiýa» döwri başlady.

Hut şonuň üçinem şa çetleşdirilen şaýy ulamalary bilen eksplutatirlenen zähmetkeş synplaryň goldawyny ýitirdi.

Öňem işi gadagan edilen liberal, demokrat, sosialist oppozisioner toparlaryň çyrasyna ýag damdyrды we nägilelikler ýüze çykyp başlady.

Aýratynam 1977-nji ýyldan bäri bir tarapdan marksist «Halkyň pidaýylary», beýleki bir tarapdan Dr. Ali Şeriatiniň radikal pikirlerinden täsirlenen «ynkylapçy yslam garaýşyny» halk içinde ýaýratmaga jan edýän on müňlerçe şaýy molla bilen «Halkyň mojahetleri» guramasy ýaragly göreşiň taýýarlygyny görmäge başlapdylar.

Käbir kürt hereketleri-de 1946-njy ýylda gurulyp, kän wagt geçmänkä Pehlewiniň goşuny tarapyndan ýykylan Mahabad Kürdüstan respublikasyna meňzeş özbaşdaklygy almagyň ugruna düşdi.

1978-nji ýylyň ýanwar aýynda häkimiýetiň golastyndaky gazetleriň biri öňden bäri şaha garşy gidýändigini sebäpli Türkiýede, Yrakda, Fransiyada sürgünlikde ýaşan Aýatolla Ruhulla Homeýnini ýazgaryp makala çap etdi.

Munuň netijesinde Eýranyň iň möhüm dini-ruhany merkezi bolan Kum şäherinde protestler başlady. Arakesmeler bilen dowam eden nägileçilikli çykyşlar barha güýjedi. Şonuň üçinem 1978-nji ýylyň sentýabrynda adatdan daşary ýagdaý yglan edildi.

Jemgyýetçiligiň tebil tapynmagy baş-başdaklygy we köpçülikleýin tolgunşygy ýetjek derejesine ýetirdi, bularyň soňy rewolýusion herekete öwrüldi. Muhammet Ryza şa Pehlewi 1979-njy ýylyň 16-njy ýanwarynda Eýrandan gaçyp gitmäge mejbur boldy.

Şany iň köp goldan we onuňam öz gezeginde uly umyt bilen bil baglan Amerikasy ony emigrant hökmünde-de kabul etmedi.

Ýaranlaryndan Müsüriň döwlet ýolbaşçysy Enwer Sedatyň çakylygy bilen şa we onuň maşgalasy Kaire galmaly boldy.

Has soňra Marokko, Bagam adalaryna, Meksika, ABŞ-na (pankreas düwnügininiň bejergisi üçin) gitdi we Panamada galan Muhammet Ryza Pehlewini ýakyn dosty Enwer Sedat çagyryp duransoň, ikilenç Müsüriň paýtagty Kaire dolanyp geldi. Kän wagt geçmänkä-de, şol ýerde aradan çykdy.

Şa Pehlewi üç gezek öylendi. 1939-njy ýylda Müsüriň patyşasy Fuat I-iň 18 ýaşly gyz jigisi Fewziýäni aldy.

Amerikan kontrrazwedka gullugy MRU-nyň (CIA) taryhy habarnamasynda habar berilmegine görä, bu nika ýaş çatynjalaryň ikisiniňem patyşa kakalary tarapyndan meýilleşdirilen syýasy bähbitden ybaratdy.

Sünni ynançly melike Fewziýe bilen şaýy ynançly Pehlewiniň nikasy sebitdäki iki patyşalygy Ýakyn Gündogarda güýçlendirmegi maksat edinipdi.

Dünýä kino sungatynyň aktrisalaryndan Wiwýen Li, Jin Tirni, Hed Lamarr daga meňzedilen we hakykatdanam uçursyz owadanlygy bilen haýran galdyrýan melike oglan dogrup bilmändigini we beýleki sebäpler bilen (Eýranyň howa şertlerine öwrenişip bilmän kesellemegi, şanyň başga aýal-gyzlar bilen Gülüstan köşgünde wagtyny geçirmegi ýaly) şowsuz maşgala durmuşyny başdan geçirdi.

Şonuň üçin ol Bagdatda amerikan psihiatristi tarapyndan psihiki bejergi aldy.

1945-nji ýylda ýurdy Müsüre dolanan Fewziýe şa bilen

aýrylyşdy. Eýran muny kabul etmedi.

Emma Fewziýe kakasynyň öýünde gaýtadan melike tutulyny alyp, 1949-njy ýylda patyşa kakasynyň kömekçisi, asly çerkez diplomat Ysmaýyl Şirine durmuşa çykdy.

Şanyň ikinji aýaly Süreýýa Esfendiyaridir. Ol bahtiýariler diýip tanalýan etniki toparyň begzadalaryndan we Eýranyň Günbatar Germaniýadaky adatdan daşary we doly ygtyýarly ilçisi Halil Esfendiyariniň gyzydyr.

1951-nji ýylda gyýlan nika çaga Süreýýanyň çagasynyň bolmaýandygy sebäpli bozulmaly boldy. Süreýýa köşkden uzaklaşdyryldy. Ol «Mahzun gözli melike» lakamy bilen tanalypdyr.

1959-njy ýylda Eýranyň Howa güýçlerinde gulluk edýän asly azerbaýjan Suhrab Dibanyň gyzy Farahy alyp, üçünji gezek öylendi.

Iki gyzy, iki oglany dünýä inderen Farah Pehlewi – hem melike hem imperatrissa (Şahbanu) titulyny aldy.

Farah Diba sürgünde Waşingtonda we Parižde ýaşamaga başlady. Şol ikiarada gyzy Leýla geroin ulananda, dozasy artyk düşüp ýogaldy. Körpe ogly Aly Ryza bolsa özüni atyp öldürdi.

Uly ogly Ryza Pehlewi özüne «Eýranyň hökümdary» adyny berdi. Ol 2014-nji ýylda ABŞ-da guran teleradioýaýlymy arkaly häzirki eýran hökümetine garşy çykyş edip, häzirem şalyk dawasyny edýär.

Biz gaýtadan Muhammet Ryza şa Pehlewiniň agdarylmazdan öň geçiren şol haý-haýly şuweleňiniň gürrüňine dolanalyň.

«Mecra» atly saýtda paýlaşylan «Şanyň soňky tangosy» makalasy şol dabaraly çäräni ähli jikme-jiklikleri bilen gürrüň berýär. Awtoryň esasy peýdalanan çeşmesi «BBC» teleýaýlymynyň (Channel 4) 2016-njy ýylda taýýarlan «Decadance and Downfall: The Shah of Iran's Ultimate Party» («Yza gaýdyş we çöküş: Eýran şasynyň jemleýji şagalaňy» atly dokumental filmidir.

Şeýle-de «Lonely Planet» neşirýatynyň çap eden «Farsi (Persian) Phrasebook & Dictionary» kitabyndan-da peýdalanylady. Dokumental filmde şa bilen aýaly Şahbanu Farahdan başga-da, Şahbanunyň nedimesinden şuweleňde hyzmat eden garsonlara çenli, myhmanlardan habar beriş serişdeleriniň işgärlerine

çenli dabaranyň köp sanly şaýady bilen gürrüňdeşlikler bar. Biz barada aýdanda: köp sanly çeşmeleriň ýany bilen bile maglumatlarymyzy Liwanda çykýan «El Ahbar» gazetiniň 2020-nji ýylyň 27-nji noýabryndaky sanynda çap edilen «Şanyň soňky şüweleňi» makalasyndan aldyk.

Mundan soň güýç-kuwwatyny ýetjek derejesine ýetendir öýden Muhammet Ryza şa Pehlewi 1971-nji ýylyň 12-nji oktýabrynda geçirmegi meýilleşdiren «Pers şalarynyň 2500-nji ýubileý ýylyň çärelerini» gurnamak üçin iň ynanýan wepaly adamy we syrdaşy saýylýan Esedullah Alemi belledi.

Asly Biržand şäherinden, begzada maşgalasynda doglan Esedullah Alem Ýewropada ýokary bilim alyp gelensoň, 1960-njy ýyllardan başlap döwletiň jogapkärli wezipelerinde (premyer-ministr, köşk işlerine jogapkär döwlet ministri, Pehlewi uniwersitetiniň rektory, Sistanyň we Bulujystanyň häkimi) işledi. Ol özüne ynanylan medeni çäräni abraý bilen sowmagyň aladasy bilen ýeňini çyzygap işe girişdi.

Onuň ýazan «The Shah and I» («Şa we men») kitaby dokuz ýyllap şa bilen geçirilen duşuşyklarda gepleşikleriň arka tarapyna goşmaça çeşme hökmünde – köşkte bolup geçýän syrlardyr pyrryldaklar hakda ýaşyryn ýazylan iň gowy gündelikdir.

Käbirleri bu kitaba «ylmy-fantastiki žanryna degişli üýşendiriji sosial maglumat» hökmünde garaýar. Gündelikde şanyň dillere dessan bolan şol täç geýme dabarasynyň hem perde arkasy gürrüň berilýär.

Esedulla Alem birnäçe ýyllap gijesini gündiz edip şol giň gerimli medeni çärä taýýarlyk işleri bilen güýmendi ýördi. Şertnama baglaşylan şereketler iň bir ownuk detalyň üstünde-de jedelleşdi.

Şany begendirmek maksady bilen şereketiň jogapkär işgärlerini bir ýere jemläp, ultimatum häsiýetli duýduryşlary berdi:

«Şertnamanyň şertlerinde bellenen borçlaryňyzy iň ownuk detalyňa çenli ýerine ýetirmeseňiz, walla, ant içýärin, hemmäňizi hatara goýup maňlaýyňyzdan ot açaryn, zyzndanam şol sapaňça bilen özümi ataryn!»

Şa bu medeni çäre üçin gaznanyň agzyny açdy: hiç bir çykdaýydan gaçylymady.

Bu isripçilik eýran halkynyň arasynda şa režiminiň garşysyna her dürli gep-gürrüňleri döretdi. Medeni çärä «Şeýtanlaryň şagalaňy» diýen Aýatolla Homeýni ýaly birgiden şaýy mollalaryň nägileligi artdy.

Munuň tolgunşygyň birinju etabyny döredendigini aýtmak ýalňyş bolmasa gerek.

Haý-haýly şagalaň üçin saýlanyp alynan ýerem gyzgyn çekişmeleriň temasy boldy: Şanyň idoly saýýan imperator Kiriň jümle-jahana yglan eden hökümdarlygynyň beýgelendigini jar edýän Persepolis şäheri.

Şiraz şäheriniň 70 km demirgazyk-gündogarynda ýerleşýän bu şäher şol bir wagtyň özünde Ahamenit (pers) imperiýasynyň hem paýtagtydyr.

Şäher b.e.öňki VI asyryň soňlarynda pers patyşasy Dariý I tarapyndan gurlupdyr. Serhas (Xerxes) we Artakserkses (Ardaşir) atly iki patyşa bolsa, şäheri ulaldyp, dürli memorial binalar bilen doldurypdyr.

Ol ýerde ýerleşýän we dikeldilen hemme zat simwolikidir hem-de taryhy ähmiýete eýedir.

Ýokarda sanalýan sebäpler üçin Parsa harabalygy (grekçe Persepolis) medeni çäräni geçirmäge iň amatly ýer hökmünde saýlanyp alyndy.

Bu ýer ýüzlerçe ýyllap ýalazy meýdanda galandygy sebäpli ýaşalýan ýer bolmakdan galyp, diňe turistleriň gelip-gidýän meşhur haraba şäheri bolup galypdy. Häzir ol ýere «Teht-e Jemşid» diýilýär.

Esedullah Alemiň görkezmesi bilen sebiti gözden geçiren medeni çärä jogapkär komitetiň agzasy Abdylryza Ensary «Teht-e Jemşidde» we onuň töwereginde ýylan-içýanlaryň köpdügini başlygynyň dykgatyna ýetirdi.

Esedullah ugurtapyjylygy bilen iki müşgili-de birden aşdy. Birinji gezekde 30 km meýdana her dürli zäherli süýrenijilerden (içýan, ýylan ýaly) we beýleki mör-möjeklerden arassalanar ýaly uçarlar arkaly derman sepildi.

Netijede uly ýük maşynyny dolduryp duran öli ýylan-içýanyň maslygy toplandy. Persepolisi täzeden janlandyryp biljek tarzde gurluşyk maksatnamasy işlenip düzüldi.

Fransuz arhitektorlarynyň gözegçiliginde jemi 50 çadyr we göçme otag guruldy. Şu maksat bilen Fransiýadan 40 TIR-y we 100 ýük uçaryny dolduryp duran gerekli zatlar getirildi.

Patyşalary garşylyp biljek özboluşly otaglar bilen birlikde çadyr şäher guruldy. Bu hususda Angliýanyň koroly Genri VIII-iň 1520-nji ýylda Fransiýanyň koroly Françous I-a myhman bolanda gurduran çadyr düzgüninden peýdalanyldy.

Açyk meýdanda iki hatar edip on-ondan gurlan çadyrlarda myhmanlaryň garşylanjak ýerleri taýýarlandy. Ýüzi hemme ugra bakdyrylyp gurlan çadyrlar ýokardan seredilende ýylдыza meňzeş görnüş berýärdi.

Diňe çadyr şäheriň gurluşy ýyla çekdi we tegelek 37 km uzynlykda ýüpek matalar ulanyldy. 68 metr uzynlykdaky «Myhman otagy çadyry» 125 sany tikiñçi aýal-gyzyň alty aýlyk zähmetiniň önümididi. Bu çadyr äpet restoran mysaly, myhmanlaryň hemmesiniň garşy alynýan ertirlik, günortanlyk we şamlyk naharlarynyň iýilýän ýeridi.

Asyr tapawudy bolandygy üçin her patyşanyň ýa prezidentiň otagy döwrebap howalandyryjy enjamlary we aragatnaşyk serişdeleri bilen üpjün edildi. Ýere bolsa dillere dessan ajaýyp eýran el halyлары düşeldi.

Suw geçirijiler bilen suwlama enjamlary, golf meýdançasy guruldy.

Dynç alyş, gijäni geçirme desgalarynyň ýerini tutýan otaglaryň daş-töweregine Fransiýadan getirilen 15 müň agaç nahaly ekildi.

Bu emeli bagy gelşigine getirjek jynsdan 50 müň sany saýrak guş satyn alyndy. Gynansak-da, çölüň yssysyna we sowugyna döz gelip bilmän, guş janawerleriň hemmesi üç günüň içinde ölüp gitdi.

Şeýle-de Şiraz howa menziline Persepolise birleşdirýän gara ýol guruldy. Myhmanlary çäräniň geçirilýän getirmek üçin «Mercedes» kysymly 250 sany limuzin satyn alyndy.

Altmyş dokuz ýurtdan döwlet ýolbaşçylary çagyryldy. ABŞ-nyň Prezidenti Riçard Nikson hem şol wagtlar wýetnam urşy bilen başagaý bolansoň, öz ýerine kömekçini ugradypdy. Rim papasy-da wekilini ugradypdy. Dabaraly çärä jemi 600 adam gatnaşdy.

Türkiýeden bolsa prezident Jewdet Sunaý gidipdi.

Şa özüniň «ýeke-täk adam», «ýeke-täk partiýa» häkimiýetine esaslanýan despotik monarhiýa režiminiň kanunylygyny dünýä jemgyýetçiligine oňladyp, ýatdan çykmaz ýaly etmegiň arzuwyndady. Belkäm şonuň üçindir, çagyrylan myhmanlaryň arasynda monarhlar we patyşalar has kändi.

Gresiýanyň öňki patyşasy Konstantin bilen Daniýanyň, Norwegiýanyň, Gollandiýanyň, Belgiýanyň, Ispaniýanyň patyşalary, ýapon imperatorynyň ýerine dogany Ýurika Mikasa, Monakonyň mirasdüşer şazadasy we onuň maşgalasy, Lýuksemburgyň gersogy, Pars aýlagyndaky arap petro-dollar şazadalary, Iordaniýanyň patyşasy Hüseyin, Marokkonyň mirasdüşer şazasady Mewlaýi Abdullah, Omanyň soltany Kabus, Hebeşistanyň imperatory Haile Selassiýe, Nepalyň patyşasy Dipendra Bir Bikram şa, Malaýziýanyň patyşasy Soltan Abdullah, Filippinleriň diktator prezidenti Markos we onuň skandallar arkaly giňden tanalýan aýaly Imelda we başgalar gelen myhmanlaryň arasyndady.

Bir döwür ýarym koloniýasy hasaplanýan Eýrany dolandyryýan Muhammet Ryza Pehlewiniň özüni «Şalaryň şasy» diýip yglan etjek bolýandygyny eşiden Imperatrissa Ýelizaweta «aly hezretleriniň at-owazasyny» peseler öýdüp, inçe iňlis diplomatiýasyna eýerenini gowy gördi we dabara gatnaşmady.

Ýerine Edinburgyň gersogyny we onuň maşgalasyny ugratdy. Şol sebäpli Eýran bilen Angliýanyň arasynda dörän diplomatik krizis has soňra çözüldi.

Şu ýerde bir zady belläp geçmek gowy bolar. Şa Pehlewi myhmanlara sowgat etmek üçin jowahyrdan doly sandygyň hemmeleriň önünde aýlanmagyny buýurdy.

Her myhman sandykdan diňe bir sany jowahyr almalydy. Türkiýeden çagyrylan Prezident Jewdet Sunaý nebsine buýrup bilmän birini özüne, birini-de gyzyna – jemi iki sany jowahyry alyp jübüsine saldy.

Muny synlap duran Eýran hökümeti şol wagt sesini çykarmadygam bolsa, soňra ýörite hat bilen çykyp, artykmaç alnan jowahyry yzyna talap etdi.

Dabaraly çärede hyzmat edenleriň dili bilen aýdanymyzda «Müň

bir gijäniň ertekilerindäki» ýaly bolup geçen şüweleň üç gije-gündizläp dowam edipdir.

Medeni çäräni başyndan soňuna çenli dokumental film görnüşinde surata düşürmek üçin Golliwuddan bir kinokompaniýa bilen şertnama baglaşyldy.

Öz gabarasyndan uly iki tutuly göterýän «Şahynşah» («Şalaryň şasy») we «Arýamehr» («Ariý kowmunyň ýalkymy») Muhammet Ryza Pehlevi, Pasargaddaky açylyş dabarasynda harby lybasy we döşündäki köp sanly orden-medaly bilen pers patyşasy Beýik Kiriň kümmediniň önünde hormat bilen baş egip şeýle diýdi:

– Eý, patyşalar patyşasy beýik Kir! Eý, Eýranyň we dünýä taryhynyň gahrymany!

Eýranyň şan-şöhretly we muzaffar baýdagy iki müň bäş ýüz ýyl soňam seniň döwründe bolşy ýaly ýene al-asmanda pasyrdaýar. Şu günki Eýran buýr-bulaşyklygyň içindäki adamzada asudalygyň, azatlygyň we hoşniýetliligiň nusgasy bolup durýar.

Eýranyň «Şalar şasy» bolan men we halkym saňa söz berýäris, sen aramgähiňde rahat ýat! Çünki biz hemişe sak we hüşgär bolarys!»

Bu çykyşdan soň «Şahynşah» Pehlewi altyn täçli imperatrissa Farah Pehlewi (aslynda onuň imperatrissa täji dürli lagyl-jowahyrlar bilen bezelen som altyndan 5 kg agyrlykdady. Emma ol bu şüweleňde sap altyn täç dakynypdy) bilen birlikde hormat garawuly polkuny salamlady.

1700 esgerden ybarat bu polk düýeleriň we atlaryň üstünde salama durupdy.

Esgerler öz döwrüniň däl-de, pers döwrüniň esgerleriniň eşiğini geýipdiler.

Pers imperiýasynyň pars, ahameni, sasany we şol döwrüň eýran esgerlerini aňladýan beýleki polklar hem her döwrüň harby lybasyna laýyklykda paraddan geçdiler.

Nobat Myhman otagy çadyryndaky şamlyga gelipdi. Ini 24 metre, uzynlygy 68 metre ýetýän we iýip-içmek üçin niýetlenen uly çadyryň içki tutylary goýy mawy atlazdandy.

Her myhmanyň, hususanam patyşalaryň agzynyň tagamy, hersiniň aýry halaýan nahary dürli-dürli bolansoň, zyýapat üçin nähili naharlary taýýarlamalydygy hem aýratyn kelle agyrtmaly

meseledi.

Esedullah Alem munuňam hötdesinden geldi. Ol Fransiýanyň iň at-owazaly «Maxim's de Paris»-iň eýesi Luis Aduable bilen gürleşdi.

Hojaýyn iki hepdeligine Pariždäki işini bes etdi. Dünýä belli aşpez şef Maks Blouet bilen birlikde 39 aşpez, 120 şef garson, garson we komiden ybarat 159 adamlyk topar Tährana, ol ýerdenem Persepolise geldi.

150 tonnalyk ýokary hili aşhana enjamlaryny we paty-putysyny alyp 5 müň km uzaklykdaky Parižden Persepolise gaýtdy.

Azyk önümleri we gerekli serişdeler uçarlar we TIR-lar arkaly çadyr şäheriň kentin fligeli hasaplanýan aşhana peýderpeý daşaldy.

Şagalaňda 2700 kg sygyr, doňuz we guzy eti, 1280 kg towuk ve ýabany guş eti, 30 kg ikra – jemi 18 tonna azyk önümi sarp edildi.

Spekulýativ habarlary bilen tanalýan «Bünder Zeitung» žurnalyna ynansaň-a 12 müň, beýleki habar beriş serişdeleriniň görnetin çişirip berýän habarlaryna ynansaňam 24 müň çüýşe wiski içildi.

Ygtybarly habarlary berýän habar beriş serişdeleriniň aýtmagyna görä, köpüsi «Câteau Lafite Rotchild» kysymly 1945-nji ýylda öndürilen dürli hilli 5 müň sany ýörite fransuz şeraby getirdildi.

«Maxim's»-iň hojaýyny L.Aduable «Bünder Zeitung»-a beren interwýusynda «adamzat taryhy bular ýaly dabaraly çäre gören däldir» diýdi.

Menýu şeýledi:

Hazar deňiziniň ikrasy bilen içi doldurylan bedene ýumurtgasy, leňneç (pak), şokoladly muss. 1911-nji, 1945-nji, 1969-njy ýyllarda öndürilen şeraplaryň ýany bilen äberilen kömelekli guzy rostosy.

Saçakda 1860-njy ýylda öndürilen konýak hem bardy. Eýran monarhiýasynyň simwoly bolan tawus guşunyň eti ýagly gaz etiniň ýüregi bilen bile bişirilip hödürlenipdi.

Orkestriň çalýan Mosartyň we Şubertiň ajaýyp sazларыny diňläp, oporto syrly ýabany injir we malina iýildi.

Zyýapat çykyşynda şa gopbamlyk bilen ör turup, pers hökümdarlarynyň iň meşhurlarynyň adyny sanady we olaryň adyndan myhmanlary gutlady.

«Pers şalarynyň mirasdüşer imperatory» bolandygy üçin atababalarynyň höküm süren ýurtlaryndan gelen myhmanlaryň bardygyna hoşallygyny bildirdi.

Çagyrylan wekiller bilen birlikde ähli döwlet ýolbaşçylarynyň Eýran bilen gatnaşyklarynyň bozulmazlygyna üns bermäge çagyrdy.

Şanyň jemleýji we minnetdarlyk nutugynda garaşylmadyk tebigy hadysa bolup geçdi. Duýdansyz ýagdaýda çöl harasady gopdy. Onuň çadyry ikiýana elenip durdy.

Myhmanlaryň bezemen eşikleri tozan-çaña bulandy. Şanyň hondanbärsi nutugynyň arasy tupan köşeşýänçä kesilmeli boldy. Tupan ýatyşansoň zyýapat çadyrynyň daşynda göz gamaşdyryjy ses we ýagtylandyryş çykyşlary başlady. Salýutlar Persepolisiň asmanyny ýagtylandyrýardy. Emma çöl gijesiniň aňzakly sowugy hiç kime rahatlyk bermedi.

BAE-niň ikinji adamy (döwlet ýolbaşçysynyň kömekçisi, premýer-ministr, Goranmak ministri, Dubaý hökümary-şazada) Muhammet bin Raşid El Mektumyň ýazan (ýazdyran) we 2018-nji ýylda çap etdiren «Hekaýam» («Qıssati») kitaby şol bir wagtda döwlet işgäri hökmünde munuň bilen baglanşykly ýatlamalaryny paýlaşýar:

Şeýh El Mektum Eýrandaky medeni çärelere çagyrylan myhman hökmünde hut özüniň şaýat bolan wakalaryny kitabyňa girizipdir:

«Kakam bilen bile daşary ýurda eden birinji resmi saparym Eýrandaky 2500-nji ýubileý ýylyna gatnaşmak boldy. Şa özüni «Şalaryň şasy»-Imperator tituly bilen tanadyp, tawus nagyşly tagtyna oturypdy. Men şonda ýaňy 11 ýaşymdadym. Erteklerdäki ýaly şagalaň üçin 100 million dollar harçlanypdyr, bu pul edil şol wagtlar üçin ummasyz uly çykdaýdy.

Dünýäniň çar künjünden patyşa, döwlet ýolbaşçysy, prezident, premýer-ministr we başgalar çagyrylypdyr: olar we olaryň maşgalasy üçin 59 sany uly otag, 160 feddanlyk (her fedan 4 müň 200 metr²) giň giň meýdana gurlupdy.

Ortarada deňi-taýy bolmadyk baglygyň içinde äpet patyşa otagynyň üçüsi gurulyppy. Fransuz aşpezleri biri-birinden enaýy naharlar taýýarlapdy.

Naharlar meşhur «Limoges» kysymly gap-çanaklarda, şerbetler «Bacarrat Cyrystal» kysymly bulgurlarda hödürlendi. Müňlerçe esger pers döwrüniň goşunlarynyň harby lybasyny geýip, paraddan geçipdiler. Şeýle bir begenipdim, şeýle bir hoşnut bolupdym.

Bu haý-haýly dabara ýurdum bilen Eýranyň ýagdaýyny deňeşdirip görmäge maňa gowy ders boldy: Bular ýaly isripçilik şanyň daşky görnüşe kowalaşma gylygy bilen ýönekeý eýranlylaryň garyplygynyň arasynda ullakan çaprazlyk döredipdi. Hawa, Persepolisden awtoulagly gaýdanymyzda ýolugra gören onlarça obalarymda elektrik togy ýokdy. Şanyň alasamsyklygy we kaşaň köşklerdäki göz gamaşdyryjy ýaşaýyşy onuň bilen halkyň arasynda diwar örüp, göýä aşyp bolmajak uçurym döredipdi.»

Tebigy hadysadan ujyz sypan tekepbir şa birküç ýyl soň köçeleri we ýurdy agdar-düňder eden syýasy harasata garşy gidup bilmän, aşa mahabatlandyran tawus motiwli tagtyny taşlap, daşary ýurda gaçmaga mejbur boldy.

Soňky haý-haýly şagalaň 1979-njy ýyldaky ölüm howply zarba bilen tamamlandy.

Dabaraly çäre üçin sowulan puluň 100-650 million dollar aralygynda ýa-da 1 milliard dollar bolandygy aýdyldy, birgiden zatlar ýazyldy.

Meselem «Schweizer Illustrierte» žurnaly «Bir milliard dollarlyk kamping» rubrikasyny atsa, «Life» žurnaly «Asyryň dabarasy», nemesleriň «Stern» žurnaly «Ähli şüweleňleriň naýbaşy» rubrikasy bilen çykyş etdi.

Alty ýyl öňki Persepolis syýahatymda maňa ýolbeletlik eden Töwrizli Jengiz şeýle diýipdi:

«Halypa, bu dabaraly çäre şanyň başyny iýdi. Soňuny saýman edilen harçlamalar bir ýana, şonça daşary ýurtly döwlet ýolbaşçysynyň we patyşasynyň öňünde özüni gopbamlyk bilen «Şalaryň şasy» yglan etmegi, ABŞ, Angliýa ýaly birnäçe döwletlere ýaramady. Has soňra eýran halky aýaga galdy welin, bu döwletleriň hiç biri oňa arka durmady. Şeýdibem özi bilen

birlikde tagty-da, täji-de agdarylyp gitdi.»

• Peýdalanylan çeşmeler

1). CIA Intelligens Report: Centers of Power in Iran, Mayıs 1972.

2). Stephen Kinzeriň «New York Times» gazetindäki ýazgysyndan peýdalanylyp «Milliyet» gazetinde çap bolan «Bir hanedanyň gynançly kyssasy» ýazgysy, 06.11.2011 ý.

3). Ýusuf Sami Kamadan «Şanyň soňky tangosy», «Mecra» saýty.

6). «El Ahbar» gazetini, 27.11.2020 ý.

□ «A magnificent picture of the Banqueting Hall of the Tent City of Persepolis», www.angelfire.com.

9-) Şeýh Muhammet bin Raşid El Mektum, «Qıssati: Melik-ul Muluk» («Hekáyatym» kitabynyň «Şalar şasy» bölümi).

Faik BULUT.

17.01.2021 ý.

* Bu makalada beýan edilen pikirler awtoryň özüne degişli we Independent Türkçe saýtynyň editorial ugruny kesgitlemän biler.

© The Independentturkish Taryhy makalalar